

FILOLOGIJA 67, Zagreb 2016.

UDK 811.124'04:37(0.032)
<http://doi.org/10.21857/yvjrdcnpy>
Izvorni znanstveni članak
Priljubljen 20.XI.2015.
Prihvaćen za tisak 23.V.2016.

Luka Špoljarić

Villa I Tatti

The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies

Via di Vincigliata 26, IT-50135 Firenze

spoljaric.luka@gmail.com

ŠKOLSKE GLOSE U TROGIRSKOM RUKOPISU PROPERCIJA I OVIDIJA (MS BAV VAT. LAT. 5174): Crtica o humanističkoj nastavi u renesansnoj Dalmaciji

MS BAV Vat. lat. 5174 humanistički je rukopis mješovite građe, koji sadrži Propercijeve *Elegije*, petnaestu poslanicu iz Ovidijevih *Heroida* te kraće srednjovjekovne i humanističke tekstove. Šime Jurić još je 1980. godine upozorio na činjenicu da je rukopis ispisan 1464. godine u Trogiru te da se među kraćim tekstovima nalazi i elegija inače slabo poznatoga Trogirana Ivana Lipavića. Ovaj kratak rad skreće pozornost na dva niza glosa, koje otkrivaju da je riječ o rukopisu upotrebljavanu prvenstveno u školskim klupama, te koje čine MS BAV Vat. lat. 5174 prvim dosad identificiranim školskim rukopisom renesansne Dalmacije. Rad uključuje i prijepis svih bilježaka dvojice trogirskih učenika uz Propercija, odnosno Ovidija, i na osnovi njih donosi nekoliko zaključaka o lokalnoj humanističkoj nastavi.

Prošlo je već trideset i pet godina otkako je Šime Jurić upozorio hrvatsku znanstvenu zajednicu na MS Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5174, papirnati rukopis od 98 folija, dimenzija 212 x 136 mm, završen, kako otkriva kolofon na f. 83v, 13. veljače 1464. godine u Trogiru (*M^o CCCCLXIII Idibus Februariis in Tragurio*). Riječ je o jednom od zasad dvadesetak poznatih humanističkih rukopisa dalmatinske provenijencije.¹ Posrijedi je rukopis mješovite građe: pored Propercijevih *Elegija*, koje pokrivaju većinu folija (ff. 1r–83v), rukopis sadrži još i petnaestu poslani-

¹ Jurić (1980:1108–1113). Pregledno o humanističkim rukopisima dalmatinske provenijencije, usp. Jovanović (2009), Novaković (2014), Špoljarić (objav. u pripremi).

cu iz Ovidijevih *Heroida*, tzv. *Epistula Sapphus* (ff. 84r–88r), te kraću srednjovjekovnu i humanističku poeziju (ff. 88r–97v), među kojom se prvenstveno ističe pjesma Ivana Lipavića iz 1465. godine, *Ioannes Lipavich post pestem Tragurium rediens composuit* (ff. 96v–97v).²

O rukopisu su između ostalih pisali Théophile Simar i Marco Buonocore,³ no najvažnije zaključke donio je James Butrica, koji je u svojoj studiji o rukopisnoj tradiciji Propercija ustanovio kako trogirski rukopis pripada *eta* skupini rukopisa nastaloj početkom 1460-ih u krugu mletačkog patricija i humanista Marcantonija Morosinija (1434–1509).⁴ Dodatno svjetlo na okolnost nastanka rukopisa bacio je nedavno i Bratislav Lučin upućujući na vezu Morosinija s Koriolanom Cipikom (1425–1493), putem koje je u Trogiru vjerojatno završio i slavni trogirski rukopis Petronija (MS Bibliothèque nationale de France, lat. 7989), a možda, dakle, i egzemplar iz kojeg je prepisan tekst Propercija u MS BAV Vat. lat. 5174.⁵ Doduše, okolnosti nastanka rukopisa MS BAV Vat. lat. 5174 nisu potpuno jasne. Rukopis su, naime, ispisale dvije ruke, a da je jedna od njih ruka samog Lipavića, kako su to smatrali Simar i Jurić, ipak nije moguće utvrditi izvan svake sumnje; kolofon tek napominje mjesto i datum kad je drugi pisar završio s ispisivanjem Propercijevih *Elegija*, a u odsutnosti Lipavićeva autografa nemoguće je reći je li posrijedi njegova ruka.⁶ Koliko je dugo rukopis ostao u Dalmaciji, također ne znamo. Jedino što se čini sigurnim jest da je, kao i brojni drugi dalmatinski humanistički rukopisi, u 16. stoljeću završio u Veneciji, jer u Vatikansku knjižnicu ulazi 1600. godine kao dio kolekcije Alda Manuzija mlađeg (1547–1597).⁷ Ovim se kratkim prilogom želi upozoriti na jedan dosad zanemarivani aspekt rukopisa koji osvjetljava upravo dalmatinsku epizodu njegove povijesti. Riječ je o njegovim bilješkama, točnije glosama uz tekstove Propercija i Ovidija.⁸

² Za detaljan sadržaj rukopisa, usp. Butrica (1984:314–315) i Jurić (1980:1109), koji je pjesmu i objavio. Izostanak ostatka *Heroida* ne treba čuditi. Ovidijeva *Epistula Sapphus*, otkrivena oko 1420. godine, imala je transmisiju zasebnu od ostatka djela i tek je naknadno uvrštena u zbirku, i to na 15. mjesto; usp. Richmond (2002:467). Treba upozoriti da je i Ovidijevo autorstvo ove poslanice otvoreno pitanje.

³ Simar (1909:85); Buonocore (1996).

⁴ Butrica (1984:314–315).

⁵ Lučin (2014:147–152).

⁶ Simar (1909:85); Jurić (1980:1108–1109). Prva ruka ispisala je ff. 2r–3v, 5r–6v, 8r–9v, 11r–29v; druga ff. 1rv, 4rv, 7rv, 10rv, 30r–97v. Za detaljan paleografski i kodikološki opis rukopisa, usp. Butrica (1984:314–315).

⁷ Butrica (1984:315). Rukopisi Alda Manuzija mlađeg nalaze se među Vat. lat. 5043–5435; usp. Di Sante i Manfredi (2014:482–484).

⁸ Dok *bilješka* kao širi pojam označava bilo kakav verbalni ili neverbalni trag uz glavni tekst, uključujući tako primjerice *variae lectiones*, *nota* bilješke ili ručice i vitičaste

Naime, pored dvojice glavnih pisara u rukopisu se mogu identificirati još najmanje tri ruke. Susrećemo tako jednog malo kasnijeg čitatelja, nazovimo ga V_3 , i njegove kratke, pomalo neuredne i ponekad uokvirene ispravke teksta četvrte knjige Propercijevih *Elegija* (ff. 58v, 59r, 69v, 70v, 72r, 77v, 78r, 78v), te, za nas još važnije, iscrpnije bilješke dvojice čitatelja koje su vremenski vrlo bliske ruci dvojice glavnih pisara: V_1 , koji prati prve tri knjige Propercijevih *Elegija*, te V_2 , koji komentira Ovidijevu petnaestu poslanicu. Ono što odmah upada u oči jest da su, kao što će biti razjašnjeno u ostatku teksta, u oba potonja slučaja posrijedi tipične školske glose iz humanističkih škola. Ako, dakle, uzmemo u obzir da je ispisan u Trogiru 1464/1465, te da postoji vremenska bliskost između ruku glavnih pisara i ruku dvojice učenika (V_1 i V_2), nameće se zaključak da je MS BAV Vat. lat. 5174 bio korišten upravo u trogirskoj školi. Možda je najbolji dokaz tome opis Tibera koji donosi V_1 , kao rijeke »u Italiji koja se slijeva s Apenina, s planina« (f. 10r; *Tiberis fluvius est Italie ab Apenino difluens ex alpibus*). Naime, iako je načelno problematično uzimati poznavanje, odnosno nepoznavanje geografije kao indikaciju podrijetla učenika, pa makar i onog na naprednijoj razini kao što je riječ u slučaju V_1 , činjenica da je učitelj uz naznaku o izvoru Tibera u Apeninima smatrao potrebnim dodatno napomenuti kako je riječ o rijeci »u Italiji«, snažno govori u prilog pretpostavci da bilješke potječu iz dalmatinske škole. Posrijedi je, štoviše, prvi poznati školski rukopis renesansne Dalmacije, koji potječe iz početnog razdoblja humanizma, prije ekspanzije mletačke tiskarske industrije početkom 1470-ih i formiranja većih lokalnih knjižnica.⁹

Dok danas ponešto znamo o humanističkom obrazovanju u dalmatinskim komunama na početku šesnaestog stoljeća — o borbi za učenike između Nardina Celinesea i Palladia Negria u Zadru, o aktivnostima Gilberta i Marcantonia Grinea u Trogiru, ili pak o predavanjima o Propercijevim *Elegijama* Ilije Crijevića u Dubrovniku¹⁰ —, uvid u humanističko

oznake, glosa označava riječ, riječi ili rečenice koje komentiraju, razjašnjavaju ili prevode dijelove teksta radi boljeg razumijevanja.

⁹ To naravno ne znači da je rukopis korišten isključivo kao školski rukopis; V_3 sigurno nije bio učenikom. O važnosti tiska za razvoj humanizma u Dalmaciji, usp. Špoljarić (objav. u pripremi).

¹⁰ O Celineseu i Negriu, usp. Jovanović (2014); o Gilbertu i Marcantoniu Grineu, Zilio (1949/1950). Izdanje uvodnog predavanja kojim je Crijević otpočeo školsku godinu, *Prælectio in explicationem Elegiarum Propertii*, zajedno s cijelim njegovim proznim opusom, trenutačno priprema akademik Darko Novaković; u međuvremenu, usp. Грабoвaи (2013). Kratko o pojedinim učiteljima u srednjodalmatinskim komunama pisali su između ostalih Francesco Lo Parco, te Ignacij Voje, koji se ipak više posvetio Dubrovniku nego situaciji u srednjodalmatinskim komunama; usp. Lo Parco (1929), Voje (1983). Što se tiče Crijevića, valja imati na umu kako je on, kao učenik

obrazovanje prije 1470-tih, u vrijeme početne, rukopisne, difuzije humanizma i uzdizanja prve laičke inteligencije u hrvatskoj povijesti nije toliko jasan. Naime, premda nam dokumenti sačuvani u Državnom arhivu u Zadru pružaju mogućnost da se ustanovi kakav-takav cenzus učitelja,¹¹ izvori o kurikulu i lokalnoj nastavi malobrojni su te dolaze uglavnom iz klupa splitske komunalne škole. Mitološki epigrami Marka Marulića, koji tematiziraju razne epizode iz Ovidijevih *Metamorfoza*, primjer su, kako je zaključio Darko Novaković, školskih versifikacijskih vježbi,¹² dok od Frana Božićevića saznajemo kako je jedan od Marulićevih učitelja, Girolamo Genesio, poučavao i osnovama grčkoga jezika.¹³ Takve mjestimične no dragocjene referencije osvjetljavaju sam proces širenja talijanskoga humanističkog kurikula u dalmatinske škole posredstvom brojnih talijanskih učitelja koju su u potrazi za poslom počeli pohoditi i istočnu jadransku obalu.¹⁴ Daju nam, k tomu, i za pravo pozvati se na zaključke studije Roberta Blacka koji je na temelju iscrpne analize talijanskih školskih rukopisa pokazao da su srednjovjekovni udžbenici te kasnoantički i srednjovjekovni stihovani autori (tzv. *auctores minores*), iako načelno napadani u humanističkim traktatima o obrazovanju, i s dolaskom humanista, sve do posljednjih desetljeća 15. stoljeća, zadržali svoje mjesto u obrazovanju, služeći prvenstveno svladavanju osnova latinskog jezika.¹⁵ Huma-

Pomponija Leta, radikalnog protivnika tradicionalnih humanističkih pedagoških metoda, prije bio iznimkom na dalmatinskoj učiteljskoj sceni nego pravilom.

¹¹ Cenzuse je moguće rekonstruirati uz pomoć privatnopravnih dokumenata te, u slučaju Zadra i Trogira, zapisnika komunalnih vijeća. Zapisnike trogirskog komunalnog vijeća iz razdoblja 1470–1481. objavio je Pederin (1987:112–156); zapisnici zadarskog vijeća čuvaju se u MS Znanstvena knjižnica Zadar, 704. Cenzus splitskih komunalnih učitelja u petnaestom stoljeću započeo je Praga (1933).

¹² Marulić (2005:58, 92–125).

¹³ Božićević (2007:30–31). O Girolamu Genesiju, usp. Praga (1933:12).

¹⁴ Kasnih 1470-tih mjestimice dolazi do pojave prvih domaćih humanističkih učitelja laika. Čini se kako prvi domaći humanistički učitelj u Splitu dolazi na čelo komunalne škole 1479. godine, a riječ je o Kristoforu Nigeru, bratu slavnijeg Tome Nigera, također učitelja u Splitu (i na Hvaru), te kasnije skradinskog i trogirskog biskupa; usp. Praga (1933:12). Zanimljivo, u Trogiru je iste 1479. godine nastava, nakon višemjesečne bezuspješne potrage, privremeno povjerena lokalnom patriciju, talentiranom osamnaestogodišnjaku (*iuvenis peritus*) Ludoviku Petrovu Cegi; usp. Pederin (1987:147, 148–149, 150–151). O Ludoviku Petrovu Cegi, usp. Andreis (2002:48).

¹⁵ U novije su vrijeme o talijanskom humanističkom kurikulu pisali Paul Grendler, Anthony Grafton i Lisa Jardine, te Robert Black. Dok Grendler, slijedeći ranije zaključke Eugenija Garina, uzima humanističke traktate o obrazovanju kao zrcalo rada u učionici, Grafton i Jardine tvrde, na primjeru analize nastavne prakse slavnoga humanističkog učitelja Guarina iz Verone, da je naglasak bio na suhoparnom svladavanju faktografije; usp. Grendler (1989), Grafton i Jardine (1982). Prvu temeljitu studiju talijanskoga srednjovjekovnog i renesansnog kurikula ponudio je Black

nisti su uistinu uveli inovacije u obrazovni proces, ali tek na naprednijim razinama, poticanjem na imitiranje ciceronovske proze, a s vremenom i na samostalno versificiranje. No premda Blackovi zaključci o općem talijanskom humanističkom kurikulu vrijede i za dalmatinske škole, to ne znači da ovdje nastava nije imala svojih posebnosti. Možda najzanimljivije svjedočanstvo o tome kojim zasad raspoložemo nalazi se u Marulićevu pismu bračkom svećeniku i nekadašnjem školskom drugu Marku Prodiću, u kojem se Splićanin prisjeća nastave o lokalnoj, salonitanskoj, povijesti koju su njih dvojica slušali u splitskoj komunalnoj školi.¹⁶ Opet, uzimajući u obzir iznimno bogatu kroničarsku tradiciju Splita i stoljećima razvijan mit o njegovu postanku, to je možda prije bila posebnost splitske škole nego praksa u svim dalmatinskim komunama.

Kako se u tu sliku uklapaju glose dvojice trogirskih učenika, koji su trogirsku gramatičku školu — koja se, kako nas obavještava Ivan Lucić, nalazila u prizemlju zgrade što je početkom 17. stoljeću srušena radi proširenja glavnoga trga¹⁷ — pohađali možda istih godina kad i mladi Marko Marulić u susjednoj komuni? Ponajprije, sama činjenica da se radi o bilješkama uz Propercija, odnosno Ovidija, otkriva nam dvojicu učenika koji su već svladali osnove latinskoga. No, iako su u oba slučaja nesumnjivo posrijedi tipične školske bilješke, one otkrivaju različit fokus nastave.¹⁸ Krenimo od V₁ koji je prve tri knjige Propercijevih *Elegija* popratio kako neverbalnim bilješkama (vitičaste oznake, kažiprsti i ručice), tako i verbalnim, pri čemu upravo potonje pružaju najbolji uvid u sam proces nastave. Prije svega, temelj je nastavnog procesa bio uspostaviti pouzdan tekst, i čini se kako je na nastavi učenik V₁ ispravljao vlastiti primjerak teksta, nesumnjivo prema čitanjima učiteljeva, unoseći pritom na marginama alternativna čitanja s prethodnom napomenom *alias*.¹⁹ Koliku je važnost u vrijeme nastave imala tradicija teksta, možda najbolje otkriva glosa o *variae lectiones* riječi *Citeinis* na f. 1v uz Prop. 1.1.24:

na osnovi analize 324 školska rukopisa nastala u razdoblju između 11. i 15. stoljeća, jasno ukazujući između ostaloga kako na humanističke inovacije tako i na srednjovjekovne tekovine u talijanskim renesansnim školama; usp. Black 2001. Za probleme interpretacije talijanskoga humanističkog obrazovanja, usp. Black (2001:12–33). Za najvažnije humanističke obrazovne traktate usp. Kallendorf (2002).

¹⁶ O Marulićevu pismu Marku Prodiću, usp. Lučin (1995).

¹⁷ Belamarić (2012:322); Benyovsky Latin (2009:53). Na katu zgrade nalazili su se apoteka i skladište soli.

¹⁸ O raznim vrstama školskih glosa, usp. Black (2001:275–365).

¹⁹ *Variae lectiones* (u izdanju bilježene uz ^v) pisane su većim i masnijim slovima, i nije kod svake jasno radi li se o V₁, no poredba glosa s *variae lectiones* na ff. 1v (*alias Citeinis alias Cytalinis*), 12v (*alias minas*), 18v (*arte*) otklanja svaku sumnju u njihovu atribuciju.

Posse Citeinis: čita se *Citeinis* (op. Citejskim pjesmama) i *Citalinis* (op. Citalijskim). Naime, oni koji čitaju *Citeinis* objašnjavaju to kao *Medejinim pjesmama*, jer Citeja je bio grad Kolhiđana, a Kolhiđanka je bila Medeja. Oni koji pak čitaju *Citalinis* objašnjavaju to kao *Cirkejskim (Circeis) pjesmama*, po otoku Citali u Oceanu, za koji se kaže da je ondje živjela Cirka.²⁰

Što se tiče fokusa nastave, jasno je da, iako nalazimo primjerice poneku interlinearnu glosu koja skreće pozornost na vokativ, ili objašnjava figurativan izričaj dijelova pjesme, brojnošću i iscrpnošću daleko prevladavaju marginalne bilješke o mitološkim i povijesnim ličnostima. Susrećemo tako, između ostaloga, detaljnije glose o Milanionu (kojega, na osnovi svoga, a valjda i učiteljeva teksta V₁ pogrešno bilježi kao Minaliona) i Hileju i njihovu nadmetanju za Atalantom (f. 1r), o Marpeziji (f. 2r), Arijadni i Tezeju (f. 2v), Sirenama (f. 12r), Argonautima (f. 14rv), Elektri (f. 25v), kao i Tarpeji (f. 11v), Kserksu (f. 16r) i Cimbrima (f. 16r).²¹ Tako primjerice o Apelu na f. 2r:

Apel je bio izniman slikar podrijetlom s Kosa, koji je nadmašio one koji su rođeni i prije i poslije njega. Plinije kaže da nije lako reći koje su njegove slike najplemenitije, ali najviše hvali sliku Venere kako izlazi iz mora, koju je kasnije božanstveni August doveo u Rim i postavio u svetištu svoga oca Cezara. Ovidije pjeva: *da Apel s Kosa nije nikada naslikao Veneru, ona bi se još krila ispod morske vode*.²² I, kako neki tvrde, Aleksandar Veliki je zapovjedio pod prijetnjom smrtno kazne da ga nitko drugi ne smije slikati.²³

Kod ovoga pasusa vrijedi istaknuti i učiteljevo pozivanje na druge klasične autoritete, u ovom slučaju Plinija Starijeg i Ovidija (usp. i ff. 1r, 12r), dok na drugim mjestima susrećemo i Vergilija (f. 14v) i Juvenala (f. 14v). Usko povezano s mitologijom i poviješću, istaknuto mjesto u nastavi zauzimala je geografija. Prolazeći kroz tekst, V₁ tako bilježi, primjerice, smještaj Arkadije (f. 1r), Baja (f. 8r) i Lukrinskog jezera (f. 8v), a učiteljev naglasak na ovoj temi možda najbolje ilustrira definicija topografije na f. 15r (*Thopographia: descriptio loci*).²⁴ Ono što glose V₁ jasno otkrivaju, dakle, jest da su Propercijeve *Elegije* prvenstveno služile kao materijal na temelju kojega je učitelj svojim učenicima predavao svojevrsan uvod u antičku kulturu. No, treba upozoriti, taj proces vrijedi tek za prvu knjigu i prvih nekoliko pjesama druge knjige *Elegija*. Završivši s četrnaestom elegijom druge knjige na nastavi, V₁ nastavio je dalje sa samostalnim radom. Nakon f. 26r

²⁰ Za latinski tekst vidi niže u Tab. 1.

²¹ Za školske glose o mitološkim i povijesnim temama, usp. Black (2001:293–298).

²² Usp. Ov. *Ars.* 3. 401–402. Prijevod Ovidija korišten ovdje preuzet je od Tomislava Ladana; usp. Ovidije (1973:166).

²³ Za latinski tekst vidi niže u Tab. 1.

²⁴ Za školske glose o geografiji, usp. Black (2001:293).

tako više ne susrećemo školske glose, te su njegove bilješke pretežito neverbalne, kažiprsti i vitice kojima upozorava na zanimljive stihove.

S druge strane, bilješke V_2 ne samo da redovito nalazimo *inter lineas* i da su kao takve kraće — te danas teže čitljive —, nego otkrivaju drugu razinu nastave. Naglasak više nije na upoznavanju s mitološkim, povijesnim i geografskim temama — iako *Epistula Sapphus* pruža dovoljno materijala za takav pristup —, nego na detaljnijoj analizi same pjesme. Posebno su u tom pogledu zanimljivi komentar o uporabi množine umjesto jednine kao primjer naprednije gramatičke analize (f. 87v), bilješka o korištenju sinegdohe kao primjer uvodnih razmatranja o retorici (f. 86r), te brojni latinski sinonimi iznad pojedinih riječi, kojima je učitelj očito nastojao proširiti vokabular učenika (f. 84r).²⁵ Ako se ponovno prisjetimo Marulićevih školskih epigrama, vrijedi primijetiti da u MS BAV Vat. lat. 5174 nigdje ne susrećemo oznake skandiranja stihova i rasprave o metrici, što sugerira da ipak nije riječ o završnoj fazi kurikula i da trogirski učenik još nije bio spreman za vlastite versifikacijske pokušaje.²⁶ Štoviše, zanimljivo je napomenuti da je V_2 bio slabijim učenikom od V_1 . Naime, dok su glose V_1 uglavnom gramatički točne, bilješke V_2 otkrivaju učenika koji se bori s pravilnim oblicima čak i češćih riječi, koristeći *pulcrus* umjesto *pulcer* (f. 84r) i *lignus* umjesto *lignum* (f. 87v), ali i *ulurare* umjesto *ululare* (f. 85v) ili *plurare* umjesto *plurale* (f. 87v).

Ono čega u oba niza glosa nema jesu bilješke o moralnoj filozofiji, čime se trogirski rukopis potpuno uklapa u Blackovu sliku humanističke nastave prema kojoj naglasak nije bio na moralnoj izobrazbi djece, kako su to humanisti sami nastojali prikazati u svojim obrazovnim traktatima, nego na memorizaciji i osnovnoj filološkoj analizi, odnosno na usvajanju znanja o antičkoj kulturi i usavršavanju klasicističke proze i poezije.²⁷ Možda je čitanje antičkih autora samo po sebi trebalo usmjeriti učenike vrlini, no to ne znači da je nastavni proces uključivao raspravu o etičkim načelima. S druge strane, izostaju i bilješke na vernakularu, što isto tako ne treba čuditi. Naime, iako su humanisti znali pribjeći vernakularu u nastavi, činili su to prilikom poučavanja osnova latinskog, dok je nastava na zahtjevnijim klasičnim tekstovima, u ovom slučaju Propercija i Ovidija, kada su učenici već posjedovali temeljno znanje jezika, redovito bila vođena na la-

²⁵ Za gramatičke i retoričke glose, usp. Black (2001:285–290). Za interlinearne sinonime, usp. Black (2001:283–285).

²⁶ O metričkoj analizi i skandiranju stihova u humanističkim školama, usp. Black (2001:318–320).

²⁷ Usp. Black (2001:304–307).

tinskom.²⁸ Naravno, dok je lingvistička situacija u talijanskim gradovima bila poprilično jasna, dalmatinske su elite govorile i talijanskim i hrvatskim jezikom. Premda su se talijanski učitelji nesumnjivo koristili svojim materinskim jezikom u nastavi, moguće je da su se prvi domaći humanistički učitelji krajem 1470-tih prilikom predavanja o osnovama latinskog služili i hrvatskim. S obzirom na nedostatak identificiranih školskih početnica dalmatinske provenijencije, to zasad ostaje tek pretpostavkom.

MS BAV Vat. lat. 5174 važan je dakle za hrvatsku kulturnu povijest iz više razloga. Ne samo da je riječ o jednom od rijetkih primjera dalmatinskih humanističkih rukopisa s tekstovima rimskih klasika koji k tome sadrži i pjesmu domaćeg humanista Ivana Lipavića, nego nas njegove glose uvode u sam proces upoznavanja dalmatinskih učenika s antičkom mitologijom, poviješću, geografijom te latinskom gramatikom i retorikom, i to u početnom razdoblju humanizma. U tom kontekstu na kraju vrijedi posebno istaknuti da ovaj rukopis isto tako zrcali i novi odnos prema pjesništvu do kojega dolazi u Dalmaciji 1450-ih i 1460-ih godina. Sudeći, naime, prema književnoj produkciji i rukopisima, prve su dvije generacije dalmatinskih humanista, generacije Jurja Jurjevića, Jurja Benje i Petra Cipika, odnosno Koriolana Cipika, Ambroza Mihetića i Ivana Sobote, gotovo isključivo pokazivale interes za klasičnu prozu. Čini se da su upravo humanisti treće generacije — poput Jurja Šižgorića i Marka Marulića, ali i manje poznatih Ivana Lipavića i Ivana Kršave — bili ti koji su, stekavši iscrpnije humanističko obrazovanje, prvi počeli imitirati i klasične pjesničke žanrove. Jesu li dva trogirski učenika, ili barem talentiraniji V_1 , i sami naposljetku dali oduška svojoj latinskoj muzi i uvrstili se među lokalne humanističke pjesnike, ne znamo. S obzirom na ne baš sasvim jasnu provenijenciju rukopisa, u ovom trenutku možemo zaključiti tek da vjerojatno potječu iz jedne od uglednijih trogirskih obitelji, te da je MS BAV Vat. lat. 5174 bio obiteljskim vlasništvom. No ono što je sasvim sigurno jest da njihove bilješke predstavljaju jedinstveno svjedočanstvo humanističke nastave iz renesansne Dalmacije i da su kao takve vrijedne priređivanja.

²⁸ O vernakularnim glosama talijanskih školskih rukopisa, usp. Black (2001:275–281).

U nastavku slijede tablice s prijepisima školskih bilježaka dvojice učenika. Iako je fokus ovog rada na školskim glosama, Tablica 1 uključuje i druge vrste bilježaka V_1 , kako verbalnih tako i neverbalnih, koje su možda nastale tijekom samostalnoga rada na tekstu.²⁹ Tablice donose broj folija rukopisa, nakon čega slijedi: pasus Propercija odnosno Ovidija na koji se bilješka referira (*versus*); specifičnu riječ na koju se bilješka odnosi u stihu (*locus*) ako se već ne odnosi na cijeli stih ili više njih; te, naposljetku, ili prijepis verbalne bilješke ili naznaku neverbalne (*nota*), opisujući je li riječ o stihu označenom linijom (*linea*), kažiprstom (*index*) ili pak ručicom (*manicula*).

Ukazujući na specifično mjesto na koji se bilješka odnosi (*locus*), ograničio sam se na prijepis, zadržavajući ortografiju i velika i mala slova kako stoje u rukopisu.

Prilikom priređivanja bilježaka slijedio sam dva različita principa, zavisno radi li se o interlinearnim ili marginalnim bilješkama. Kod marginalnih sam koristio moderniziranu puntuaciju, dok je u slučaju kratkih interlinearnih bilježaka nisam koristio. U oba sam slučaja zadržao ortografiju rukopisa.

- = interlinearna bilješka (ako nema =, posrijedi je marginalna)
- ∨ *lectio altera* ili ispravka teksta
- (!) odstupanje od standardnog čitanja ili gramatička nepravilnost
- (?) nesigurno čitanje

Tab. 1. Bilješke V_1 uz Propercijeve Elegije

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
1r	1.1.9	tulle	= /o/
	1.1.9	Minalion(!)	Minalion nullos: Minalion et Illeus rivalles fuerunt a quibus Atalanta puella fuit adamata. Ex iis cum Minalion rivalis sagittas, ut Ovidius canit, in se missas expertasset(!), qui postea solus potitus est puellam.
	1.1.10	hyasidos	= id est Atalante, Iasii filie

²⁹ O razlikovanju između bilježaka i glosa, usp. bilj. 8.

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	1.1.11	partheniis ... in antris	Parthenius est mons Arcadie ubi virgines venari consueverunt, et ab iis sic quoque cognominatus est.
	1.1.14	archadiis rupibus	Arcadia est regio in Peloponeso.
	1.1.16		<i>versus indice notatus</i>
1v	1.1.24	citheneis ... carminibus	∇ alias Citeinis, alias Cytalinis
	1.1.24	citheneis ... carminibus	Posse Citeinis: Citeinis et Citalinis legitur. Scilicet qui Citeinis legunt, exponunt car- minibus Medee; nam Citea fuit Colcorum civitas et Colcis fuit Medea. Qui vero Cita- linis, exponunt Circeis a Citale Oceani in- sula quam Circen incoluisse tradunt.
	1.2.1	vita	= o Cyntia
	1.2.2	cea(!)	Cea(!) est insula in mari Myrtoo ubi fiebant vestes Auronte, magni pretii.
	1.2.3	mura	∇ alias mirra
	1.2.3	mura	Mirra est genus gumi que nascitur Arabie, dicta ab Oronte fluvio Orontea.
	1.2.6	comis(!)	∇ alias bonis
	1.2.7	est	= id est prodest
2r	1.2.10	melius	= quam ex arte
	1.2.16	thelayra(!)	∇ alias Ylaira
	1.2.18	Eveni ... fi- lia	Marpesia fuit filia Eveni fluvii, uxor Ide, omnium illius seculi virorum formosissi- mi. Cum eadem raperetur ab Apoline, eius vir Idas arcu sagitisque sumptis Apollinem invadere non dubitavit, quam postquam rapta fuit parentes Halcyonem cognomina- verunt.

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	1.2.22	appelleis ... in tabulis	Apelles fuit pictor eximius, patria Cous, qui prius genitos futurosque postea superavit. Huius que sint nobillissime picture, dixit Plinius, non esse facile dici, sed summe laudavit Venerem ab eo pictam exeuntem e mari, quam postea Romam adductam divus Augustus dicavit in delubro patris Cesaris. Ovidius: »Si Venerem Cous numquam pinxisset Apelles, Mersa sub equoreis illa lateret aquis.« Et, ut nonnulli tradunt, Alexander Magnus a nullo alio posse pingi edicto posito capitali edixit.
	1.2.30	venus	= propter dulcedinem
	1.2.30	minerva	= propter sapientiam
2v	1.3.1-2		Ariadne fuit Minois, Crete regis, filia ex Pasyphe coniuge. Hec Teseum, Aegaei Athenarum regis filium, Cretam missum devorandum a Minotauro amavit. Perdite suscepta fide quod ab illo reciperetur in coniugem et una Phedram sororem Phipolito filio transportaret, suo consilio ducto fillo in labyrinthum intravit, ubi mactato Minotauro noctu clam Ariadnen et Phedram super navim impositis victor aufugit. Ariadnen deinde a se corruptam (asportata Phedra) dormientem reliquit in Chio insula vel in Naxo. Experrecta tandem Ariadne, cum se cognosceret derelictam, ululatu maximo litora cuncta replebat.
4v	1.6.4	emonias(!)	v alias Memnonias
	1.6.7	ungues(!)	v ignes
5r	1.6.27-30		<i>versus linea notati</i>
5v	1.7.18	sinu(!)	v situ
	1.8.38	imara(!)	v avara
7r	1.9.23-24		<i>versus indice lineaque notati</i>

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
8r	1.10.21-24		<i>versus indicibus lineaque notati</i>
	1.11.1	mediis ... bais	Baie civitas fuit Campanie, inter Puteolos et Montem Misenis secus Campanum mare sita.
	1.11.3	tesproti	= regis
8v	1.11.10	lucrina ... aqua	Lucrinus lacus est Campanie inter Baias et Cumas, et dictus est Lucrinus a lucro.
	1.11.11	metantis(!)	∇ Teutantis(!)
	1.11.23-24		<i>versus indice lineaque notati</i>
9r	1.12.12	fuit(!)	∇ fugit
	1.12.16		<i>versus indice notatus</i>
	1.12.19-20		<i>versus indice lineaque notati</i>
10r	1.14.1	tiberina ... unda	Tiberis fluvius est Italie ab Apenino difluens ex alpibus.
	1.14.2	mentorio ... opere	= id est vase a Mentore sculpto
	1.14.2	mentorio ... opere	Mentor fuit in vasis celandis mirus artifex.
	1.14.5	intendat	= ex
10v	1.14.19	lumen(!)	∇ limen
	1.14.24	alcioni(!)	∇ Alcinoi
11v	1.16.2	tarpeie ... pudicię	Tarpeia fuit Tarpeii filia que Romanam arcem in Capitolio constitutam Sabinis prodidit.
	1.16.4	captorum	= captivorum
	1.16.5	potorum	= potatorum
	1.16.17		Verba suplicis
12r	1.16.23-24		<i>versus linea notati</i>

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	1.16.29	saxo ... si- cano	Sirenes fuerunt tres Acheloi fluminis filie ex Calliope musa. He insulas quasdam Sicilie habitasse scribuntur. Ovidius: »Sulfure fumantes Acheloiadumque reliquit Sirenum scopulos.« Harum una voce, alia tibiis, alia lira canebant, sed tanta dulcedine quod transeuntes nautas afficiebant ut sopirentur, quos cum sopitos persentiscent, sumergebant et devorabant.
12v	1.17.2	desertas ... alcionas	Halcyones sunt aves marine colore ciano, ex parte maiore tantum purpureis et candidis admixtis penis, colo gratili ac procero. Fetificant bruma, qui dies Halcionides vocantur, placido mari per eos et navigabili, Siculo maxime. Faciunt autem septem ante brumam diebus et totidem sequentibus pariunt.
	1.17.3	casiope	Casyope est sidus que a nautis colebatur.
	1.17.6	ivas(!)	^v alias minas
	1.17.18	tyndaridas	Tyndarus rex fuit. Habuit uxorem Ledam formosissimam, ex qua genuit Castorem et Polucem, Clitemestramque et Helenam. Quibus Castori et Poluci naute sacrificare solebant.
	1.17.21		<i>versus indice notatus</i>
13r	1.17.25	dorideę	Doris nimpha Oceani filia ex Tethi uxore quam Nero fratri uxorem dedit, ex qua Nimpharum magnus numerus procreatus est. Et Amaritudo dicitur.
	1.17.28	socio	= amoris
	1.18.7-8		<i>versus linea notati</i>
14r	1.19.10	verberat(!)	^v venerat
	1.20.4	minyis	Minii dicti sunt Argonautici a Miniis populis qui in Argonautica Iasonem ad Colcos proficientem secuti sunt.
	1.20.4	aschanius	Ascanius est fluvius Phrigie.
14v	1.20.6	hulle	= pueri

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	1.20.6	hulle	Hillas fuit Theyodomantis filius pulcritudinis admirande quem Hercules Argonautis comes secum ad libidinem duxisse scribitur. Idem cum Misiam Argonaute venissent et aquatum ad lacum quendam pergeret, raptus a Nimphis fuisse dicitur. Alii vero putant cum ad auriendas aquas cum urna inclinaretur, illum in lacum decidisset. Quod Iuvenalis confirmasse videtur cum dixit: »Et multum quesitus Hillas urnamque secutus et ideo ab Hercule quesitus«. Teste Virgilio: »litus ›Hilla, Hilla‹ omne sonaret«.
	1.20.8	aniena	Aniene est fluvius inter Sabinos et Romanos; ex Tribariorum(!) montibus oriri dicunt.
	1.20.9	gigantea ... ora	Ora Gigantea est locus Campanie ubi Gigantes certarunt.
	1.20.17	pagase	Pagase fuit urbs olim.
	1.20.18	phasidos	Phasidos est Colcorum pergrandis fluvius; per hunc Argonaute cum Iasone intraverunt ad Colcos.
	1.20.22	tempora	^v litora
	1.20.26	çethes ... et calais	Zetes et Calais fuerunt filii Boree ex Ori-thia coniuge, que fuit puella pulcerrima, filia Erithei, Atenarum regis, quam cum Boreas adamaset et sibi coniugem postularet, nec impetrare valisset, illam rapuit et in Thraciam secum detulit, ex qua hos Zetem et Calaim filios procreavit.
15r	1.20.31	pandionie ... horithye	Pandion et Horithya frater et soror fuerunt, filii Eritrei, Athenarum regis.
	1.20.32	amadrias	= nimpha
	1.20.33	argantophege(!)	^v Arganthophagi(!)
	1.20.34	thiniasis(!)	Thiniasi fuerunt populi.
	1.20.34	thiniasis(!)	Thopographia: descriptio loci. Tiniasi sunt populi Bitinie.
15v	2.1.2	liber	= id est versus.

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
16r	2.1.10	Miramur	= scribo
	2.1.22	Xersis	Xerxes fuit filius Darii, regis Persarum, ex Atossa, filia Cyri. Patri suo cessit in regno, cui id potissimum illustre fuit quod maximo post hominum memoriam exercitu terra marique bellum intulit Gretie.
	2.1.24	Cymbrorumque	Cimbri populi sunt Germanorum. Hos olim inundans Oceanus fugavit et cum Romanorum fines invaderent et magna clade primum Romanos affecissent, tandem incredibili cede a Mario in Italia, Campo in Raudio, deleti sunt.
	2.1.24	philipos	= civitas est
16v	2.1.29	gentis hetrusche	= Perusiae
	2.1.30	phari	turis
	2.1.34	lympa(!)	ᵛ rostra
	2.1.45-48		<i>versus indice lineaque notati</i>
17r	2.1.57-58		<i>versus indice lineaque notati</i>
	2.1.59	cura(!)	ᵛ crura
17v	2.2.1-2		<i>versus indice notati</i>
	2.2.7	dulychias	Dulicium est insula in Malliaco mari.
	2.2.9	ischomache	ᵛ Ypodome(!)
	2.2.11	says(!)	Says est civitas in Egipto.
	2.2.11	bobeidos	Bobeis palus Thessalie.
	2.2.13	post(!)	ᵛ pastor
18r	2.3.19	aolio(!)	ᵛ Aonio
18v	2.3.42	art(!)	ᵛ arte
19r	2.4.11-12		<i>versus indice lineaque notati</i>
	2.4.17-18		<i>versus linea notati</i>
19v	2.5.4		Aliquando fortuna mihi etiam favebit.
	2.5.11-14		<i>versus linea notati</i>
21r	2.7.7-10		<i>versus manícula lineaque notati</i>
	2.7.19		<i>versus manícula notatus</i>
21v	2.8.7-8		<i>versus indice lineaque notati</i>

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	2.8.9-10		<i>versus linea notati</i>
	2.8.11-12		<i>versus indice lineaque notati</i>
22v- 23r	2.9.31-36		<i>versus linea notati cum commento: Natura</i>
24r	2.12.14		<i>versus indice notatus</i>
	2.12.18		∇ alias: Si pudor est, alii traice puelle tue!
24v	2.12.23	capit(!)	∇ caput
	2.13.5-6		<i>versus linea notati cum commento: veluti fecit Orpheus</i>
25r	2.13.22	in atalico ... thoro	= regis Athalis
	2.13.30	scyrio	∇ Sirio
	2.13.35	testes(!)	∇ versus
25v	2.13.49- 58		<i>versus linea notati cum commento: Nota</i>
	2.13.50	serva(!)	∇ sera
	2.14.5	salvum	∇ suum(!)
	2.14.5	electra ... horestem	Electra soror Orestis que illum e manibus Clitemestre matris et Aegisti victrici liberavit.
	2.14.6	flexerat(!)	∇ fleverat
26r	2.14.19	contemnite, amantes	= id est iusta et iniusta ferentes.
	2.14.25	columna	= errigo
	2.14.29	mea lux	= Cyntia
26rv	2.15.1-10		<i>versus indicibus lineaque notati</i>
26v	2.15.11- 12		<i>versus linea notati cum commento: Nota</i>
27r	2.15.29- 30		<i>versus linea notati</i>
	2.15.31- 36		<i>versus linea notati</i>
28r	2.16.25- 26		<i>versus linea notati</i>
28v	2.17.7	sisyphios ... labores	Sisyphios

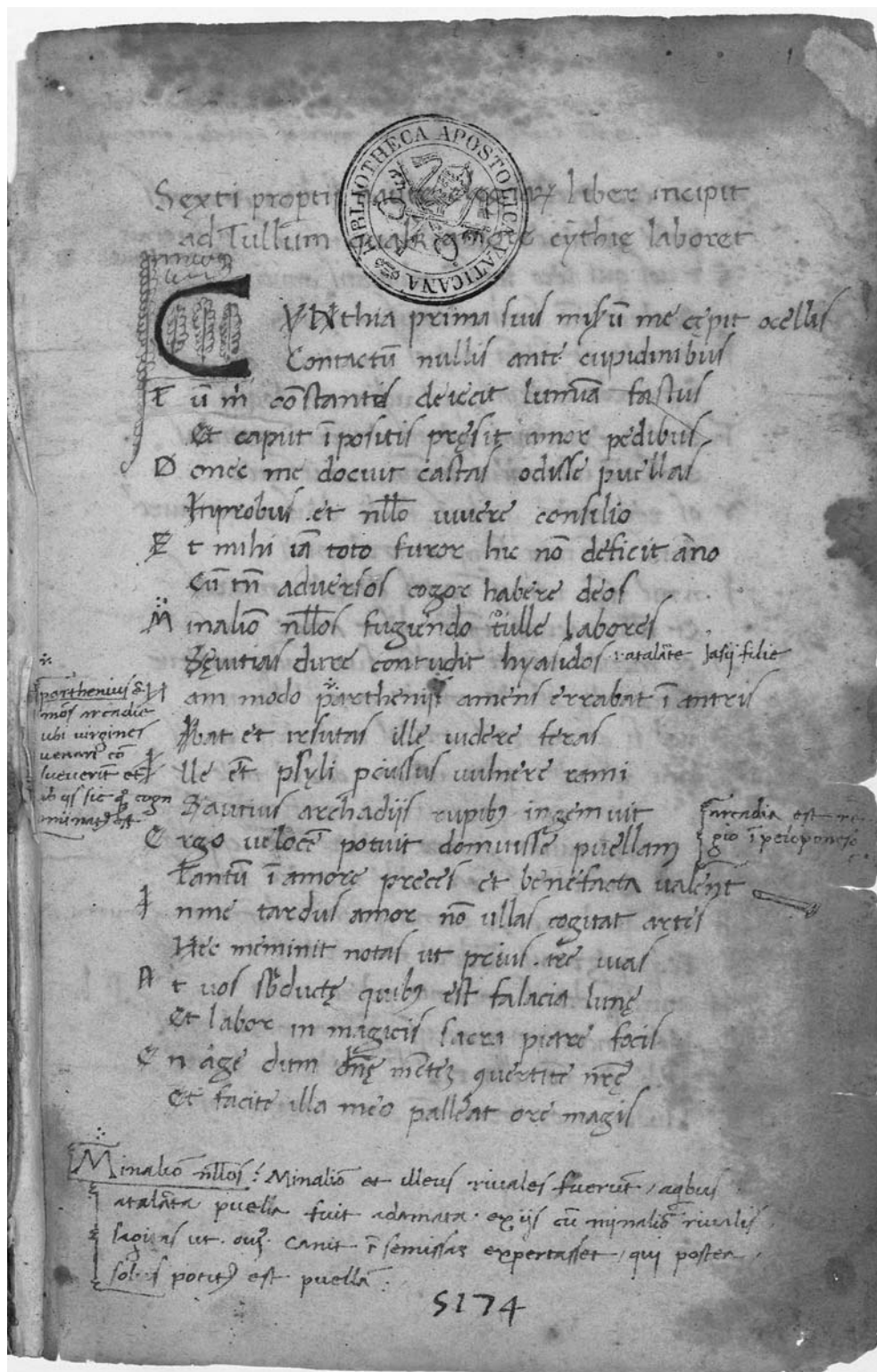
FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	2.17.9-10		<i>versus indice lineaque notati</i>
31r	2.20.32	sisypho ... labore	<i>versus indice notatus cum commento: Sisyphus</i>
31v	2.21.12	creusa	= /o/
32r	2.22a.17-18		<i>versus linea notati cum commento: Nota</i>
32v	2.22a.35-36		<i>versus linea notati</i>
	2.22b.45-46		<i>versus indice lineaque notati</i>
	2.23.1-2		<i>versus indice notati</i>
33r	2.23.9-12		<i>versus indice lineaque notati cum commento: Nota</i>
	2.23.23-24		<i>versus indice lineaque notati</i>
34r	2.24b.35-40		<i>versus indice lineaque notati</i>
34v	2.25.1-2		<i>versus indice notati</i>
	2.25.10	castor(!)	^v Nestor
	2.25.12		<i>versus indice notatus</i>
35r	2.25.28		<i>versus indice notatus</i>
	2.25.29-30		<i>versus indice lineaque notati</i>
	2.25.34		<i>versus indice notatus</i>
	2.25.41-42		<i>versus indice lineaque notati</i>
36r	2.26.27-28		<i>versus linea notati</i>
	2.26.33-34		<i>versus linea notati</i>
36v	2.27.11		<i>versus indice notatus</i>
37v	2.28.41		<i>versus manacula notatus</i>
38v	2.29.29-30		<i>versus linea notati</i>
39r	2.30a.1-2		<i>versus indice notati</i>
	2.30a.7-8		<i>versus linea notati</i>

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
40v	2.31.25-26		<i>versus linea notati</i>
41v	2.34.15-16		<i>versus linea notati</i>
42v-43r	2.34.65-94		<i>versus linea notati</i>
46r	3.5.1		<i>versus indice notatus</i>
47v	3.6.8-14		verba poete
	3.6.15-18		verba Ligdami
	3.6.19-34		verba Cyntie
48r	3.7.1-2		Natura pulcherrima est.
	3.7.7	te	= /o/ pecunia
	3.7.9	iusta	= sacrificia
49r	3.7.57-64		loquitur
	3.7.57-64		poete
50v	3.9.9	hysipo(!)	Hysippus
	3.9.10	calamus(!)	∇ Cadmus
	3.9.10	calamus(!)	Cadmus
	3.9.11	apelles	Apelles
	3.9.12	parrasius	Parasius
	3.9.13	mentoris	Mentor
	3.9.14	miros(!)	Miros
	3.9.15	philidachus(!)	Philida
	3.9.16	Praxitelem	Praxitelem
52r	3.11.1-2		<i>versus indice notati</i>
54r	3.12.9	incerta(!)	∇ interea
	3.12.29	siticis(!)	∇ siculis
57r	3.15.35	ordo(!)	∇ error
58r	3.16.30		Nota
59v	3.18.27-28		<i>versus linea notati</i>
63v	3.24.15-16		<i>versus linea notati</i>

Tab. 2. Bilješke V₂ uz *Epistula Sapphus*

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
84r	15.1	Numquid(!)	= an
	15.1	ubi	= postquam
	15.2	Protinus	= statim
	15.8	barbiton(!)	= genus citare
	15.14	vacue carmina mentis opus	= carmen a cante...lo(?) dictum
	15.17		= hic poeta contenpsit illas puelas quas ipsa fricabat
	15.20		= insatiabile
	15.21	Est in te facies	= quam es pulcrus(!)
	15.25	gnossida	= Ariadnam
84v	15.27	pegasides	= ninfe a fonte deum
	15.35	Candida si non sum	= id est acerba
	15.37	variis	= pavoribus
	15.38		= abstractio
	15.48	ioco	= ludo
	15.49	voluptas	= volutas(!) est privatio doloris
85r	15.57	ericina	= Venus
	15.63	meretricis	= Rodopes
	15.67	fideliter	= adverbium
	15.70	filia parva	= Cleis
	15.71	causa	= o Faon
85v	15.76	arabo ... rore	= genus unguenti preciosi
	15.78	auctor	= o Faon
	15.84	thalia	= musa
	15.85	lanugo	= prima lanugo, scilicet(?) falsa(?) bar- ba
	15.88	prima rapina	= quam fecisti ante Cephalum
	15.89	phoebe	= Luna a sole dicta, quia et sol Phoebus dictus est
	15.96	sinas	= promptas
86r	15.102	dolitura	= dolor est privatio voluptatis

FOL.	VERSUS	LOCUS	NOTA
	15.107	discedat	= ab te
	15.108	numina nostra	= id est musas
	15.109		= Faon abit
	15.111	palato	= palatum est oris inferior pars
	15.113	planxi	= laceravi
	15.114	exululare	= est aliter ulurare(!)
	15.122		= est figura que vocatur sinedoche
	15.125	regionibus absis	= carine sis
86v	15.135	titan	= sol
	15.139	mentis inops	= stulta
	15.142	marmoris instar	= ar..ulum(?) est(?)
	15.145		= Faonem
	15.147	cespitis	= cespes est cela, etiam erba
87r	15.165	Phoebus	= Apolo
	15.168	Misit	= iecit
	15.172	time	= dubita
	15.173	frigida	= attonita
	15.175	monstrataque	= nobis a puero
87v	15.176	timor	= meum
	15.178		= nomina numerum singularem posuit pro plurare(!)
	15.181	cheum(!)	= genus citare
	15.184	Convenit illa	= lira
	15.193	illa	= corpora
	15.195	facunda	= eloquens
	15.195	dolor	= privacio voluptatis
	15.198	Plectra	= lignus(!) genus(?) lire
	15.201	Lesbiades	= forma Fanoni me..ea(?) ab musa(?)
88r	15.208	zephrei(!)	= zephiri
	15.210	sapies, lente docebit opus	= si supereris, esses
	15.214	solve	= solvere est navium
	15.215	Cupido	= deus amoris

MS BAV Vat. lat. 5174, f. 1r © [2016] Biblioteca Apostolica Vaticana
 Uz dopuštenje Vatikanske apostolske knjižnice; sva prava pridržana.

Vrela

- Božićević, Frane. 2007. *Život Marka Marulića Splitsanina*. Bratislav Lučin, prir. i prev. Split: Književni krug.
- Грабовоац, Даринка. 2013. Aelius Lampridius Cervinus (1463–1520) Praelectio in explicationem elegiarum Propertii. *Поетика и реторика Илије Цријевућа* (Гордана Покрајац, ur.), 349–381. Novi Sad: Orfelin.
- Kallendorf, Craig, prev. 2002. *Humanist Educational Treatises*. Cambridge: Harvard University Press.
- Marulić, Marko. 2005. *Latinski stihovi*. Bratislav Lučin, Darko Novaković, prir. i prev. Split: Književni krug.
- Ovidije. 1973. *Ljubavi, Umijeće ljubavi, Lijek od ljubavi*. Tomislav Ladan, prev. Zagreb: Znanje.

Literatura

- Andreis, Mladen. 2002. Trogirski patricijat u srednjem vijeku. *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 2, 5–210.
- Belamarić, Josip. 2012. Prilozi za povijest umjetnosti srednjeg vijeka i renesanse u Trogiru. *Studije iz starije umjetnosti na Jadranu*, sv. 2, 317–368. Split: Književni krug.
- Benyovsky Latin, Irena. 2009. *Srednjovjekovni Trogir: Povijest i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Black, Robert. 2001. *Humanism and Education in Medieval and Renaissance Italy: Tradition and Innovation in Latin Schools from the Twelfth to the Fifteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buonocore, Marco. 1996. Fortuna iconografica del testo di Properzio nei secoli XV e XVI. *Commentatori e traduttori di Properzio dall'Umanesimo al Lachmann: Atti del Convegno internazionale, Assisi 28-30 ottobre 1994* (Giuseppe Catanzaro, Francesco Santucci, ur.), 189–199 (uz 24 slike). Assisi: Accademia Properziana del Subasio di Assisi.
- Butrica, James L. 1984. *The Manuscript tradition of Propertius*. Toronto: University of Toronto Press.
- Di Sante, Assunta, i Antonio Manfredi. 2014. I Vaticani Latini: Dinamiche di organizzazione e di accrescimento tra Cinque e Seicento. *Storia della Biblioteca Apostolica Vaticana*, sv. 3: *La Vaticana nel Seicento (1590–1700): Una biblioteca di biblioteche*, 461–502. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Grafton, Anthony, i Lisa Jardine. 1982. Humanism at the School of Guarino: A Problem of Evaluation. *Past and Present* 96, 51–80.
- Grendler, Paul. 1989. *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning*

- 1300—1600. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Jovanović, Neven. 2009. Hrvatski humanisti (i humanisti u Hrvatskoj) kao pisari. Pristup 22. veljače 2016. <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/doku.php?id=z:humanisti-pisari>.
- Jovanović, Neven. 2014. Zadarski slon i komarac—Polemika Nardina Celineja i Paladija Fuska iz 1513. *Colloquia Maruliana* 23, 13–53.
- Jurić, Šime. 1980. Tri kodeksa značajna za kulturnu povijest Trogira: Prilog poznavanju trogirskih humanista. *Mogućnosti* 10/11: 1107–1114.
- Lo Parco, Francesco. 1929. Tideo Acciarini, umanista marchigiano del secolo XV: L'insegnamento in Dalmazia e le sue attinenze con gli umanisti dalmati, Marco Marulo, Giorgio Sigoreo, Elio Lampridio Cervino). *Archivio storico per la Dalmazia* 7, 1–26.
- Lučin, Bratislav. 1995. Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću. *Colloquia Maruliana* 4, 103–111.
- Lučin, Bratislav. 2014. Petronije na istočnoj obali Jadrana: *Codex Tragurien-sis* (Paris. lat. 7989) i hrvatski humanisti. *Colloquia Maruliana* 23, 133–184.
- Novaković, Darko. 2014. Scribes, Scholars and Authors: The Beginnings of Humanism in Croatia. *Classical Heritage from the Epigraphic to the Digital: Academia Ragusina 2009 & 2011* (Irena Bratičević, Teo Radić, ur.), 147–168. Zagreb: Ex libris.
- Pederin, Ivan. 1987. Acta politica et oeconomica cancellarie communis Tragurij in saeculo XV. *Starine JAZU* 60, 101–177.
- Praga, Giuseppe. 1933. Maestri a Spalato nel Quattrocento. *Annuario del R. istituto tecnico di Zara*, 1–18.
- Richmond, John. 2002. Manuscript Tradition and the Transmission of Ovid's Works. *Brill's Companion to Ovid* (Barbara Weiden Boyd, ur.), 443–483. Leiden: Brill.
- Simar, Théophile. 1909. Les manuscrits de Properce du Vatican. *Le Musée Belge* 13, 79–98.
- Špoljarić, Luka. objav. u pripremi. The First Dalmatian Humanists and the Classics. *A Handbook to Classical Reception in Eastern and Central Europe* (Zara Martirosova Torlone, Dana LaCourse Munteanu, Dorota Dutsch, ur.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Voje, Ignacij. 1983. Vplivi Italije na šolstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem vijeku. *Zgodovinski časopis* 3, 203–212.
- Ziliotto, Baccio. 1949/1950. Gli umanisti umanisti Gilberto e M. A. Grineo in Dalmazia, Istria e Friuli. *Archeografo Triestino* ser. IV, 16/17, 153–207.

School Glosses in the Trogir Manuscript of Propertius and Ovid (MS BAV Vat. lat. 5174): A Note on Humanist Teaching in Renaissance Dalmatia

Abstract

In 1980 literary historian Šime Jurić drew the attention of the Croatian academia to MS BAV Vat. lat. 5174, a humanist miscellany copied in 1464/1465 in the Dalmatian city of Trogir, comprising Propertius's *Elegies*, Ovid's *Epistula Sapphus*, and shorter medieval and humanist poetry, most notably the elegiac poem by Ivan Lipavić, an otherwise unknown local humanist. While MS BAV Vat. lat. 5174 is thus long considered important as one of some twenty identified humanist manuscripts of Dalmatian provenance, this paper focuses on its annotations which have so far escaped scholarly attention. As is shown, the two sequences of glosses (V_1 next to first three books of Propertius, and V_2 next to *Epistula Sapphus*) reveal that the manuscript was used in the local school, which makes it the very first identified school manuscript from fifteenth-century Dalmatia. Highlighting the dominance of Italian humanist teachers in Dalmatian cities, such as Trogir, Zadar and Split, the paper turns to Robert Black's seminal study of Italian humanist curriculum to categorize and contextualize the glosses of the two Trogir pupils, and reflect on some questions of humanist teaching in Dalmatia before the expansion of Venetian printing industry in the 1470s. Finally, the paper presents the transcription of the marginalia made by the two pupils.

Key words: Dalmatia, Trogir, Renaissance humanism, pupil glosses, education, reading, Propertius, Ovid

Ključne riječi: Dalmacija, Trogir, renesansni humanizam, učeničke glose, obrazovanje, čitanje, Propercije, Ovidije

